

**ЯССАВИЙ ҲИКМАТЛАРИДА ҲАЛОЛ МЕҲНАТ ВА ҲАЛОЛ ЛУҚМА
КОНЦЕПЦИЯСИ****Раҳмонкулова Феруза Умидуллаевна**

ТИСУ ўқитувчиси.

E-mail: <https://orcid.org/0009-0005-0019-9966><https://doi.org/10.5281/zenodo.23389820>

Аннотация. Мазкур тезисда Хожа Аҳмад Яссавийнинг "Девони ҳикмат" асаридаги ҳалол меҳнат ва ҳалол луқма тушунчаларининг диний-ахлоқий, фалсафий ва ижтимоий мазмуни таҳлил қилинади. Яссавия тариқатида касб-ҳунар билан шугулланиш маънавий камолотнинг шарти сифатида талқин этилгани, бу ғояларнинг исломий манбалар ва тасаввуф анъаналари билан алоқаси ҳамда уларнинг замонавий тарбиядаги аҳамияти ёритилади.

Калит сўзлар: Аҳмад Яссавий, "Девони ҳикмат", ҳалол луқма, ҳалол меҳнат, тасаввуф, яссавия, нафс тарбияси, касб-ҳунар, таъмағирлик, маънавий камолот.

Кириш. Туркий халқлар маънавий тафаккури тарихида Хожа Аҳмад Яссавий (1041–1166) ўзига хос ўрин тутди. У яссавия тариқатининг асосчиси, туркий тилдаги тасаввуфий шеъриятнинг илк йирик намояндаси сифатида тан олинган. Унинг "Девони ҳикмат" асари асрлар давомида Мовароуннахр, Хуросон, Дашти Қипчоқ ва Шарқий Туркистон халқлари ахлоқий тарбияси ва диний дунёқарабини шакллантиришда муҳим манба бўлиб келган¹. Ҳикматларнинг содда, халқ тилига яқин услубда ёзилгани уларнинг кенг оммага етиб боришини таъминлаган.

Асарда илгари сурилган ахлоқий ғоялар орасида ҳалол меҳнат ва ҳалол луқма масаласи алоҳида аҳамиятга эгадир. Бу масала бугунги кунда ҳам жамиятда ҳалоллик, меҳнатсеварлик ва коррупцияга қарши иммунитетни шакллантириш нуқтаи назаридан долзарблигини йўқотмаган. Тадқиқотнинг мақсади Яссавий ҳикматларида ҳалол меҳнат ва ҳалол луқма тушунчаларининг мазмун-моҳиятини очиқ бериш ва уларнинг тасаввуф тизимидаги ўрнини аниқлашдан иборат. Тадқиқотда қиёсий-тарихий, матний таҳлил методлардан фойдаланилди.

Ҳалол луқма тушунчасининг диний-тасаввуфий асослари. Ислом таълимотида ризқнинг ҳалоллиги масаласи Қуръони карим ва ҳадиси шарифларда кўп бор таъкидланган. Ҳалол ва пок нарсалардан ейиш буюрилган оятлар ҳамда ҳалол касбнинг фазилати ҳақидаги ҳадислар мусулмон ахлоқининг асосларидан бирини ташкил этади².

Имом Ғаззолий "Ихёу улумид-дин" асарида ҳалол ва ҳаромга алоҳида китоб бағишлаб, ризқнинг поклиги қалб поклигининг шарти эканини батафсил асослаб берган³.

Тасаввуф таълимотида ҳалол луқма тушунчаси инсоннинг маънавий поклиги билан бевосита боғлиқ ҳолда талқин этилади. Сўфийлар наздида ҳаром йўл билан топилган ризқ қалбни қорайтиради, ибодатнинг қабул бўлишига тўсқинлик қилади ва нафсни кучайтиради⁴. Шу боис тариқатга кирган мурид учун ризқнинг манбаи масаласи биринчи даражали шартлардан бири ҳисобланган. Шубҳали нарсалардан ҳам сақланиш, яъни "вараъ" мақоми сўфийлик йўлининг дастлабки босқичларидан бири сифатида қаралган.

¹ Аҳмад Яссавий. Девони ҳикмат. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1991. – Б.

² Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф. – Тафсири Ҳилол. 1-жуз. – Тошкент: Hilol-Nashr, 2017. – 560 б.

³ Абу Ҳомид Ғаззолий. Ихёу улумид-дин: Қўнма ва одатлар (Ҳалол ва ҳаром китоби) / Таржима ва шарҳ муаллифи: Шайх Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф. – Тошкент: «Hilol-Nashr», 2021. – Б. 18-25

⁴ Комилов Н. Тасаввуф. – Тошкент: Мовароуннахр – Ўзбекистон, 2009. – Б.

"Девони ҳикмат"да ҳалол лукма ғояси. Яссавий ҳикматларида бу ғоя изчил илгари сурилади: ҳалол ризқ ибодат ва зикрнинг асоси, ҳаром эса маънавий таназзулнинг сабаби сифатида кўрсатилади⁵. Шоир ҳаромдан ҳазар қилмайдиган кишининг ибодати ҳам, зикри ҳам унга фойда бермаслигини таъкидлайди. Яссавий наздида ҳалол лукма фақат шахсий тақво масаласи эмас, балки инсоннинг Яратган, жамият ва ўз виждони олдидаги масъулиятининг ифодасидир.

Ҳикматларда таъмагирлик, бировнинг ҳақиқа хийнат қилиш, порахўрлик, судхўрлик ва очкўзлик қаттиқ қораланади. Яссавий нафс тарбиясини ризқ масаласи билан боғлайди: шубҳали лукмадан сақланиш нафсни тарбиялашнинг дастлабки босқичи ҳисобланади. Шоир дунё молига ҳирс қўйиш инсонни ҳақ йўлдан адаштиришини, қаноат эса ҳақиқий бойлик эканини таъкидлайди. Адабиётшунос олим Иброҳим Ҳаққул қайд этганидек, Яссавий шеърларида ахлоқий талаблар диний ҳақиқатлардан ажралмас ҳолда, инсон қалбига таъсир этувчи бадиий шаклда ифодаланган.

Ҳалол меҳнат – маънавий камолот воситаси. Яссавия тариқатининг муҳим хусусиятларидан бири унинг дунёдан бутунлай узилишни эмас, балки жамият ичида яшаб, меҳнат қилиб маънавий камолотга эришишни тарғиб этишидир. Манбаларда келтирилишича, Яссавийнинг ўзи ёғоч қошиқ ясаб, уни сотиш эвазига кун кечирган⁸. Бу ривоят пири комилнинг шахсий ибрати орқали меҳнатнинг тариқат одобидаги ўрнини кўрсатади. Шайхнинг ўз қўл меҳнати билан ризқ топиши муридлар учун тамадан ва бировга юк бўлишдан сақланишнинг амалий намунаси бўлган.

"Девони ҳикмат"да меҳнат тушунчаси уч жиҳатдан талқин этилади. Биринчидан, меҳнат ҳалол ризқ топишнинг қонуний ва муносиб йўли сифатида кўрсатилади.

Иккинчидан, у нафсни жиловлаш, ялқовлик, бекорчилик ва таъмагирликдан сақланиш воситаси саналади. Учинчидан, меҳнат натижасини муҳтожлар, етим-есирлар, ғариб ва бечоралар билан баҳам кўриш саховат ва шафқат фазилатлари билан узвий боғланади. Шу маънода Яссавий ҳалол меҳнатни фақат иқтисодий фаолият эмас, балки ахлоқий-маънавий тарбиянинг таркибий қисми сифатида баҳолайди.

Яссавий ғояларининг кейинги тасаввуфий анъаналардаги давоми. Яссавийнинг ҳалол меҳнат ҳақидаги қарашлари унинг издошлари, хусусан, Сулаймон Боқирғоний (Ҳаким ота) ижодида ҳам давом эттирилган⁶. Мазкур анъана кейинчалик Хожাগон-нақшбандия тариқатида Баҳоуддин Нақшбанд номи билан боғлиқ "Дил ба ёру, даст ба кор" (Дил Оллоҳда, қўл меҳнатда) шиори орқали янада ривожлантирилган⁷. Бу шиор маънавий камолот билан ижтимоий фаол ҳаётни уйғунлаштиришнинг ёрқин ифодаси бўлиб, унинг илдизлари Яссавий таълимотига бориб тақалади. Олимлар Марказий Осиё тасаввуфининг амалий, ҳаётга яқин йўналиши айнан шу анъаналар орқали шаклланишини қайд этадилар¹².

Ғояларнинг замонавий аҳамияти. Бугунги кунда коррупцияга қарши курашиш, ёшларда ҳалоллик, меҳнатсеварлик ва тадбиркорлик фазилатларини шакллантириш давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бири бўлиб турган бир пайтда Яссавий ҳикматларидаги ушбу ғоялар катта тарбиявий аҳамият касб этади. Ҳалол меҳнат ва ҳалол лукма концепцияси миллий маънавиятимизнинг тарихий илдизлари чуқур эканини кўрсатади.

⁵ Аҳмад Яссавий. Девони ҳикмат. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1991.

⁶ Ҳомидий Ҳ. Тасаввуф алломалари. – Тошкент: Шарқ, 2004. – Б.

⁷ Комилов Н. Тасаввуф. – Тошкент: Мовароуннаҳр – Ўзбекистон, 2009.

Ундан умумтаълим мактаблари, касб-хунар муассасалари ва олий таълим тизимида маънавий-маърифий тадбирлар, "Адабиёт", "Одобнома", "Маънавият асослари" каби фанлар доирасида кенг фойдаланиш мумкин.

Хулоса. Хулоса қилиб айтганда, Аҳмад Яссавий "Девони ҳикмат"да ҳалол меҳнат ва ҳалол луқма масаласини инсон маънавий камолотининг асосий шартларидан бири сифатида талқин этган. Тадқиқот натижалари қуйидагиларни кўрсатади: биринчидан, Яссавий ҳалол луқма тушунчасини ибодат ва зикрнинг асоси деб билган; иккинчидан, меҳнатни нафс тарбияси ва ижтимоий масъулият воситаси сифатида баҳолаган; учинчидан, бу ғоялар яссавия ва нақшбандия тариқатлари орқали туркий халқлар ахлоқий тафаккурига чуқур сингиб, миллий тарбия анъаналарининг шаклланишига муҳим таъсир кўрсатган. Мазкур мавзунини кейинчалик Яссавий ҳикматларини Юсуф Хос Ҳожибнинг "Қутадғу билиг" ва Аҳмад Югнакийнинг "Ҳибатул ҳақойиқ" асарларидаги меҳнат ва ҳалоллик ғоялари билан қиёсий ўрганиш орқали чуқурлаштириш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф. – Тафсири Ҳилол. 1-жуз. – Тошкент: Hilol-Nashr, 2017. – 560 б.
2. Аҳмад Яссавий. Девони ҳикмат. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1991.
3. Абу Ҳомид Ғаззолий. Ихёу улумид-дин: Кўникма ва одатлар (Ҳалол ва ҳаром китоби) / Таржима ва шарҳ муаллифи: Шайх Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф. – Тошкент: «Hilol-Nashr», 2021. – Б. 18-25. Комилов Н. Тасаввуф. – Тошкент: Мовароуннаҳр – Ўзбекистон, 2009.
4. Ҳаққул И. Тасаввуф ва шеърият. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1991.
5. Ҳомидий Ҳ. Тасаввуф алломалари. – Тошкент: Шарқ, 2004.